

Religionsvetenskapliga skrifter nr 61

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Red. Lena Marander-Eklund
Ruth Illman
Blanka Henriksson

Åbo Akademi
Åbo 2004

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Pärm Karin Fabritius

ISBN 978-952-12-4184-0 (online)

ISSN 0780-1270

ISBN 952-12-1292-8

Åbo Akademis tryckeri

2004

Innehåll

Förord	7
Del I: Med karta och kompass	11
Ett medvetet metodval <i>Jan Svanberg</i>	13
Från dagböcker och frågelistor till gravstenar och Internet. Ett axplock ur kulturvenskapernas källor och material <i>Blanka Henriksson</i>	21
Statistik och enkäter. En introduktion för kulturvetare <i>Nils G. Holm</i>	47
Deltagande observation i teori och praktik <i>Kennet Granholm och Jan Svanberg</i>	71
Att skapa och analysera ett muntligt forskningsmaterial <i>Lena Marander-Eklund</i>	93
Del II: Att välja riktning	117
Källkritik – en nyckel till det förslutna <i>Nils Erik Villstrand</i>	119
Att tolka folkloristiska uppteckningar <i>Ulrika Wolf-Knuts</i>	143
En introduktion till kulturanalys <i>Blanka Henriksson</i>	167
Diskursanalys <i>Kennet Granholm</i>	189

Berättelseanalys – analys av personliga erfarenhetsberättelser <i>Lena Marander-Eklund</i>	209
Intertextualitet <i>Camilla Asplund Ingemark</i>	233
Religionspsykologiska forskningsmetoder <i>Siv Illman</i>	249
Att analysera symboler <i>Ruth Illman och Maria Leppäkari</i>	273
Några viktiga termer	295

Förord

Diskussioner kring metod är centrala i alla forskningssammanhang. Detta gäller såväl den första proseminarieuppsatsen som skrivs som all fortsatt forskningsverksamhet. I vissa fall kan studenter uppfatta att valet av analysmetod är problematiskt. Med denna bok, *Metodkompassen*, försöker vi avhjälpa denna situation med att ge några förslag på riktlinjer som stöd för navigering i metodhavet. Men vi vill också påminna att metoddiskussioner är något som ständigt ska återkomma i forskningssammanhang och att dessa frågor sällan har givna svar utan snarare är något som ständigt ska problematiseras. *Metodkompassen* ska därför inte läsas som ett regelverk utan snarare som ett underlag för vidare diskussioner.

Metodkompassen är en metodbok avsedd för studerande i kulturvetenskaper. Den är tänkt som stöd i samband med skrivandet av uppsatser på olika stadier och i olika kulturvetenskapliga ämnen med en tyngdpunkt på folkloristik och religionsvetenskap. I boken presenteras olika kulturvetenskapliga forskningsmetoder, illustrerade med exempel, som kan bilda en utgångspunkt för din forskningsuppgift. Artiklarna är skrivna av lärare och forskarstuderande i folkloristik, religionsvetenskap och historia vid Åbo Akademi med syfte att på ett relativt lättillgängligt sätt presentera möjliga och användbara metoder. I

vissa fall utgår skribenterna från sitt eget specialområde, i andra har de satt sig in i en metoddiskussion enkom för den ifrågavarande artikeln. Boken är alltså tänkt som en lärobok. Med detta följer ett pedagogiskt grepp som kan uppfattas förenklande för den längre hunna forskaren. Föregångaren till denna bok var ett metodkompendium (2001) som sammanställdes för internt bruk med tanke på studerande i ämnena folkloristik och religionsvetenskap. Med denna bok hoppas vi på att kunna bredda läsekretsen.

Författarnas förståelse av metod i denna bok kan variera en aning. Överlag är det ändå fråga om att med metod förstå ett relativt konkret tillvägagångssätt, ett redskap för skribenten att skapa ordning i ett material eller problemområde, men också ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial till exempel via fältstudier. Vi talar således om både insamlingsmetod och analysmetod. Denna tudelning av förståelsen av metod syns också i denna bok. I den första delen *Med karta och kompass* presenteras i första hand insamlingsmetoder och i den andra delen *Att välja riktning* presenteras förslag på analysmetoder. Dessa ska endast ses som förslag på metoder, och det är enkelt att gå vidare via de relativt omfattande litteraturförslagen som ges i samband med artiklarna. Boken är inte heller på något vis heltäckande utan speglar i ganska hög grad de forskarintressen som lärarna och forskarna i folkloristik och religionsvetenskap vid Åbo Akademi har i dag. Teoretiska frågeställningar på en mera begreppslig grund går boken egentligen inte in på. Boken avslutas med en förteckning på ordboksdefinitioner av centrala begrepp.

I denna bok används begreppet metod således i första hand i betydelsen redskap eller tillvägagångssätt. Metod är ändå inte något entydigt. Avsnittet *Med karta och kompass* inleds genom diskussioner kring detta. Jan Svanberg ger sin syn på frågor som är centrala i en diskussion om metod och de implikationer det

har för uppsatsskrivandet ur handledarens synvinkel. Blanka Henriksson presenterar en översikt över möjliga materialkategorier som en kulturvetare kan använda sig av som bas för sin forskning. Många kulturvetare använder sig oftast av kvalitativa metoder med syfte att nå en förståelse för ett ämne. Nils G. Holm lyfter, i sin artikel om statistiska metoder, fram de många gånger outnyttjade möjligheter kvantitativa metoder har att erbjuda en kulturvetare. Jan Svanberg och Kennet Granholm ger en presentation av deltagande observation, både ur en historisk synvinkel och med utgångspunkt i ett aktuellt fältprojekt. Lena Marander-Eklund presenterar intervjumetoden som ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial och ger samtidigt några exempel på möjlig analys av muntligt material.

Bokens andra del *Att välja riktning* inleds med mera allmän-giltiga frågor kring källkritik av historikern Nils-Erik Villstrand. Ulrika Wolf-Knuts ger i sin artikel exempel på möjliga analysmetoder för folkloristiska uppteckningar, det vill säga nedtecknade texter som till exempel ordspråk utan kontext. I artikeln om kulturanalys visar Blanka Henriksson på de svårigheter vi stöter på när vi analyserar vår egen kulturfär. Kulturanalysen eller kulturens grammatik kan här ses som en möjlighet att motverka vår närblindhet bland annat genom att lära oss att främmandegöra det bekanta. I Kennet Granholms artikel presenteras diskursanalysens möjlighet att tolka samhällsdebatt såsom frågor kring jämställdhet och droganvändning. Vidare visar han de möjligheter metoden ger när man analyserar diskussionsprogram på TV. Lena Marander-Eklund ger i artikeln om berättelseanalys exempel på hur personliga erfarenhetsberättelser kan analyseras. Camilla Asplund Ingemark presenterar intertextualiteten som begrepp och analysmetod. Siv Illmans artikel handlar om religionspsykologiska tillvägagångssätt såväl utgående från studier om religiösa grupper som med

utgångspunkt i skönlitteratur. I den sista artikeln presenterar Ruth Illman och Maria Leppäkari vad som avses med en symbol och vilka betydelser olika forskare har tillskrivit symboler. Dessutom ges ett konkret exempel på symbolanalys med staden Jerusalem som tema.

Redaktionen för *Metodkompassen* vill tacka skribenterna för deras insats och för intressanta diskussioner kring metodfrågor bland annat under ett seminarium den 26.9.2003. Ett speciellt tack vill vi rikta till professor Nils G. Holm för att han har upptagit boken i skriftserien Religionsvetenskapliga skrifter. Vi vill också tacka Anne Holmberg för layout, Sofie Strandén för språkgranskning av texterna och Karin Fabritius för pärmdesign.

Åbo 19.12.2003

Lena Marander-Eklund, Ruth Illman och Blanka Henriksson

Del II: Att välja riktning

Diskursanalys

Kennet Granholm

Diskursanalys som teori och metod

Är du intresserad av att göra en kritisk analys av maktstrukturer och hur de upprätthålls? Vill du undersöka hur människor skapar mening i sin tillvaro i sitt dagliga umgänge med andra människor? Diskursanalys är en tacksam metod att använda ifall man är intresserad av frågor som de ovannämnda. Med diskursanalys kan man ur allt mellan vardagligt tal och politisk retorik relativt enkelt synliggöra meningssystem, som inte sällan används för att upprätthålla maktstrukturer. Makt och meningskapande är dock inte de enda problemområden som metoden kan användas på. Diskursanalys är en metod och teori som i väldigt hög grad kan anpassas efter forskare, material och frågeställning. När du använder dig av diskursanalys kan och bör du anpassa metoden i enlighet med dina preferenser, ditt material och din frågeställning. Detta betyder inte att diskursanalys är ett mirakelverktyg som du kan göra vad som helst med, endast att metoden är anpassningsbar. Liksom med alla andra metoder behöver du tänka på din problemställning och därefter se ifall diskursanalys är något som du har nytta av.

Metodens komplexitet gör att du kan göra en omfattande och djuplodande analys även på ett litet material. På proseminarienivå eller för en artikel kan en enda intervju utgöra ett tillräckligt stort material. Att man kan gå på djupet med diskursanalysen, kombinerat med att den är lämplig för flera olika typer av frågeställningar gör metoden än mera lockande. Man kan t.ex. göra en kritisk analys för att visa hur maktrelationer upprätthålls på samhällelig och/eller personlig nivå, man kan undersöka hur människor skapar mening i sin interaktion med varandra eller så kan man utreda hur sanningar (inklusive vetenskapliga sådana) konstrueras som sanningar (se Potter 1996). Att diskursanalysens teoretiska del är relativt komplicerad och i början även stundvis svårförståelig kompenseras mer än väl av metodens fördelar.

Vad är en diskurs?

Innan man ger sig i kast med diskursanalys är det nödvändigt att veta vad som normalt avses med begreppet diskurs. Att enkelt och entydigt definiera begreppet är en uppgift som inte vill låta sig göras, på grund av att begreppet använts på ett flertal olika sätt av olika forskare.

I encyklopedier definieras diskurs som diskussion. I *Websters New Encyclopedic Dictionary* bestäms diskurs som verbalt utbyte av idéer, konversation eller formellt, ordnat och vanligtvis omfattande tankeuttryck angående något, t.ex. ett helt samtal, i motsats till korta uttryck som t.ex. ett enda påstående (WNED 1994:287). Slår man upp diskurs i *Bra Böckers lexikon* kan man läsa att ordet står för "Samtal, ventilering av ett ämne" (BBL 1984: 41) medan det i *Nusvensk Ordbok* står "Samspråk, samtal, ibl. dispyt" (Östergren 1981: 904).

Användningen av begreppet i diskursanalys skiljer sig aningen från definitionerna i encyklopedierna. Jonathan Potter använder diskurs för texter och tal i användning, det vill säga i konkreta situationer där språket och andra symbolsystem används. På samma sätt som en viss sammansättning av ord förmedlar mening i språk kan t.ex. en viss sammansättning av bilder förmedla mening i en reklambild. Även bilderna utgör ett system av symboler som kan användas för att förmedla betydelser. (Potter 1996: 15; se också Suoninen 1999: 19-20). Där man i vardagligt tal förstår text som en skriven produkt, t.ex. en bok, artikel på Internet etc., används begreppet här för allt som man kan "läsa" betydelser i. Vivien Burr menar att man kan "läsa" människors kläder – de kan tala om samhällelig status, tillhörighet till delkultur etc., reklambilder, beteende etc. efter mening (se Burr 1995: 50-51; Fairclough 1992: 3-5; 1995: 54). All mänsklig verksamhet är genomsyrad av betydelser, när vi t.ex. stiger in i en lokalbuss och väljer att sätta oss bredvid den medelålders ljushyade finländske mannen istället för att sitta bredvid den mörkhyade ynglingen ger vi ut signaler som kan tolkas. Som illustrerande exempel kunde man ta en reklam för inhemska grönsaker. Reklambilden visar en mängd grönsaker som ser väldigt färska och saftiga ut. Grönsakerna uppges vara inhemska. I den här bilden kan man förutom den direkta uppmaningen att köpa grönsaker "läsa" värderingar som stolthet över den egna nationalstaten och ekologisk medvetenhet.

I diskursanalys ligger fokuset på symbolsystem i användning i motsats till fokus på kognition, det vill säga fokus på abstrakta tankeprocesser. Den centrala föreställningen som kognitivistiska teorier bygger på är att människan har inre, mentala processer som språkanvändning, och följaktligen diskurser, speglar. De abstrakta tankeprocesserna blir då det man fokuserar på, och språkpraktiken är endast intressant som ett hjälp-

medel för att nå de inre tankeprocesserna. I diskursanalys anses språkanvändningen inte vara en enkel och direkt återspeglning av tankeprocesser. Språkanvändningen medverkar i allra högsta grad till att forma processerna. Att inre tankeprocesser förekommer hos människan kan man inte förneka, men diskursen är något som inte finns utanför den praktik där den kommer till uttryck. Diskursanalytikern anser alltså att symbolsystem lever i de situationer där människor använder sig av dem. Det är i dessa situationer som diskurser blir till och förs vidare.

Eero Suoninen (et al.) likställer diskurs med meningssystem (Suoninen et al. 1993: 26) som bygger upp verkligheten på ett visst sätt (Suoninen 1999: 21). Michel Foucault använder diskurs både i betydelsen av tal och texter i användning, i likhet med Potter ovan, och som den praktik som står bakom en viss typ av tal och texter, t.ex. medicinsk diskurs, naturvetenskaplig diskurs och nationalekonomisk diskurs (Rosengren 1993: 57). Louise Phillips och Marianne Winther Jørgensen definierar diskurs som "ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)" (Phillips & Jørgensen 2000: 7). Vivien Burr beskriver diskurs som en uppsättning innebörder, metaforer, representationer, bilder, berättelser, påståenden etc. som tillsammans producerar en särskild version av en händelse (Burr 1995: 48). Hon betonar vidare att det finns flera diskurser, och därmed sätt att förstå, varje specifik händelse. Enligt Helena Hurme och Sirkka Hirsijärvi utgör diskursen en organiserad helhet som även är en tidsbunden process som innehåller försök att påverka åhöraren eller läsaren (Hurme & Hirsijärvi 2000: 51).

För att sammanfatta det hela kan man säga att diskursen är symbolsystem i konkret användning, som uttrycker ett bestämt sätt att förstå världen, händelser etc. och som samtidigt bygger upp dessa fenomen. Symbolsystem i användning kan vara t.ex.

ett samtal, en skriven text, en demonstration, en TV-reklam, en popplåt; kort sagt så gott som allt som kan tänkas uttrycka en mening och ett sätt att förstå saker och ting.

För att ge ett konstruerat exempel kan man se på tal kring barnvård. Diskussioner kring barnvård kan kallas det *diskursiva fält* som olika diskurser om vård av barn förekommer i (se Phillips & Jørgensen 2000: 34-36). En del olika diskurser som kan identifieras på barnvårdens diskursiva fält är den konservativa, den feministiska och den individualistiska diskursen. I den konservativa diskursen talar man om barnvård som kvinnans uppgift och poängterar hur viktig denna uppgift är för vårt samhälle. Även den feministiska diskursen fokuserar på kvinnans roll som barnvårdare men ser den som ett inslag i de patriarkala maktstrukturerna som förhindrar jämlikhet mellan könen. Den individualistiska diskursen betonar individens (ofta uttryckt i jag-form) rätt att koncentrera sig på sin karriär eller sitt personliga välmående framför vård av barnen. En annan variant av diskursen kunde vara individens val att vårda sina barn, där barnvården ses som en möjlighet och inte en skyldighet. Det centrala i båda dessa varianter är att det är föräldern och inte barnet som är i fokus. Alla dessa diskurser och flera andra förekommer kring barnvård och både formas av och hjälper till att skapa och forma sociala konventioner, d.v.s. i detta fall: hur man i praktiken vårdar barn. Den konservativa diskursen kan t.ex. understöda striktare könsroller för de olika könen, den feministiska diskursen kan kanske i sin tur göra könsrollerna lösare och den individualistiska diskursen kan verka för en situation där professionella dagvårdare i allt högre utsträckning tar hand om barnen.

Diskurserna lever sida vid sida och konkurrerar ofta med varandra. Om någon diskurs får ett betydande övertag över de andra kan den tränga ut de andra och få en självklar position på

sitt diskursiva fält. En diskurs som fått denna position kallas hegemonisk. Detta har mera eller mindre varit fallet t.ex. då det gäller utbildning, åtminstone i de finländska storstäderna. Förreställningen att en lång och avancerad utbildning är att föredra framför en kort eller ingen utbildning alls har fått en hegemonisk status. Detta har bland annat lett till att det är enklare att få arbete med en hög utbildning än med ingen utbildning alls. På detta sätt har diskursen rent konkreta efterverkningar.

Diskursanalys baserar sig i stor utsträckning på socialkonstruktionism som jag härnäst behandlar.

Socialkonstruktionism

Diskursanalysen vilar på en socialkonstruktionistisk grund (Phillips & Jørgensen 2000: 11; Jokinen 1999: 39). Vivien Burr identifierar fyra huvuddrag som förekommer i de flesta socialkonstruktionistiska arbeten (Burr 1995: 2-5).

- 1) En kritisk hållning till skenbart självklar kunskap. De kategorier som vi delar in världen i utgör inte de enda tänkbara. Våra observationer av omvärlden avslöjar inte någon objektiv sanning oberoende av oss själva.

Exempel (taget ur Burr 1995: 3): I vårt samtida västerländska samhälle delar vi in alla människor i kategorierna man och kvinna. Vi utgår ifrån att det finns ofrånkomliga biologiska distinktioner mellan de varelser vi kallar män och de vi kallar kvinnor, och att dessa skillnader rättfärdigar indelningen. Skillnader finns också t.ex. mellan långa och korta människor, mycket uppenbarare sådana dessutom, men ändå läggs inte samma vikt vid denna distinktion. Kategorierna man och kvinna är inte de enda som kunde

tänkas vara de mest grundläggande i klassificeringen av människor.

- 2) Vårt sätt att förstå världen är historiskt och kulturellt specifikt. En persons sätt att förstå världen beror på var och när denne lever.

Exempel: För 200-300 år sedan var det allmän kunskap bland de lärda i Europa att kvinnan inte hade samma intellektuella kapacitet som män. I dagens Europa är den rådande uppfattningen att män och kvinnor besitter samma nivå av intellektuell kapacitet. Föreställningen att män och kvinnor har olika typer av intellekt, kvinnor ett mera emotionellt och män ett mera logiskt, är dock ganska allmänt förekommande än i dag.

- 3) Kunskap skapas och upprätthålls genom sociala processer i daglig interaktion med våra medmänniskor, kort sagt genom allt vi gör tillsammans.

Exempel: Indelningen av människor i män och kvinnor upprätthålls i vårt dagliga liv. Ofta är barnets kön det första folk vill ha reda på av nyblivna föräldrar. Det finns leksaker, lekar, kläder och böcker för pojkar och leksaker, lekar, kläder och böcker för flickor. Samma indelning finns för vuxna människor. Det finns kläder, yrken och TV-serier för män och kläder, yrken och tv-serier för kvinnor.

- 4) Kunskap och social handling går hand i hand. Vårt sätt att förstå världen resulterar i specifika handlingar.

Exempel: För 300 år sedan då kvinnor ansågs besitta lägre intellektuell kapacitet än män var kvinnors möjlighet att besitta höga samhällliga poster så gott som obefintlig. Än i dag anses kvinnan sakna vissa kvaliteter som är nöd-

vändiga t.ex. i chefspositioner. I stället anses hon besitta kvaliteter som gör henne lämplig för vårdarbete. Denna kunskap, om än bestridd i dagens läge, leder effektivt till att kvinnor förpassas till vården och har svårare att få t.ex. chefspositioner på stora företag, medan män som väljer vården inte anses kunna sköta arbetet lika bra som sina kvinnliga kollegor.

Kenneth J. Gergen presenterar liknande grundantaganden men skiljer även på olika former av konstruktionism där socialkonstruktionism betonar just diskursen som medel att skapa mening i världen (Gergen 1999: 47-50, 59-60).

I diskursanalys anses språket bygga upp våra föreställningar om världen, oss själva och andra (se Phillips & Jørgensen 2000: 15-18, Suoninen et al. 1993: 9, Fairclough 1992: 2-3). Olika former av diskursanalys skiljer sig åt beroende på i hur hög grad diskursen anses bygga upp verkligheten. I en del teorier anses alla former av social verksamhet, allt som vi gör med andra människor, vara diskursiva och därmed konstituerar diskursen världen helt och hållet, medan andra teorier skiljer på diskursiv och annan social praktik. I det senare fallet är diskursen både socialt konstituerad och socialt konstituerande, det vill säga diskursen formas av människors interaktion samtidigt som diskursen formar människors interaktion (Phillips & Jørgensen 2000: 25-27). T.ex. i Norman Faircloughs kritiska diskursanalys anses bruket av diskurser vara en form av social aktivitet bland alla andra (t.ex. att bygga en bro, dammsuga etc.), om än en väldigt viktig sådan. Här formas t.ex. diskurser om barnvård av de sätt som barn vårdas på samtidigt som sätten att vårda barn formas av de diskurser som förekommer kring barnvård. Det råder alltså ett symbiotiskt förhållande mellan diskursen och annan social praktik. I Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes

diskursteori (se Phillips & Jørgensen 2000: 31-65) anses alla former av verksamhet vara diskursiva (även att bygga en bro, dammsuga), genom att all verksamhet kan anses förmedla mening. För att exemplifiera med dammsugning: om någon ser en man dammsuga familjens lägenhet kan detta signalera ett modernt förhållande där arbetsfördelningen inte är baserad på kön, medan en dammsugande fru kan signalera mera traditionella könsroller. Givetvis påverkar diskurserna varandra i Laclaus och Mouffes teori.

Diskursanalys som teori

Suoninen (et al.) definierar diskursanalys som undersökning av språkbruk och annan meningsskapande verksamhet där man i detalj undersöker hur social verklighet (det vill säga den verklighet som människor upplever och uppfattar) produceras i olika sociala bruk (det vill säga när människor gör saker tillsammans). Man är särskilt intresserad av hur människor gör saker förstådda genom sitt språkbruk. Suoninen (et al.) ställer upp fem grundantaganden som diskursanalys bygger på:

- 1) Språkanvändning bygger upp social verklighet.
- 2) Det finns flera olika sätt att förstå en händelse, ett fenomen etc.
- 3) Den meningsskapande verksamheten, förståelsen, är bunden till den situation den förekommer i.
- 4) Aktörer är bundna till diskursen, så att deras identitet byggs upp med och i den.
- 5) Språkanvändning (och följaktligen diskurser) har följder. (Suoninen et al. 1993: 9-10, 17-45; Suoninen 1999: 18).

De fem grundantagandena tydliggör jag med exempel från debatten kring pälsfarmning.

1) och 2) När pälsmotståndaren talar om pälsfarmning som mord bygger han eller hon upp en verklighet där pälsfarmning är moraliskt förkastligt. Pälsfarmaren däremot, som talar om farmningen som ett moraliskt rättfärdigat arbete, bygger upp en verklighet där pälsfarmning är moraliskt föredömligt då man genom den skapar arbetsplatser i ett land med hög arbetslöshet. Detta kallas social verklighet eftersom verkligheten är en grupp människors verklighet, som de bygger upp i samspråk med varandra. Som man ser finns det flera sätt att skapa mening då det gäller ett och samma fenomen.

3) Situationsbundenheten innebär att diskurserna kring pälsfarmning förekommer just i situationer då man debatterar pälsfarmning. I diskursanalys försöker man inte finna några bakomliggande mentala processer som styr språkanvändningen. Eftersom diskurs definieras som meningssystem i bruk, finns diskurserna kring pälsdebatten inte utan pälsdebatten.

4) Pälsmotståndare och pälsförespråkare definieras som motståndare respektive förespråkare genom de diskurser som de spelar på. På detta sätt är de bundna till diskursen eftersom de inte är motståndare eller förespråkare utan respektive diskurs.

5) Språkanvändningen har följder. De som påverkas av pälsmotståndarnas diskurs(er) kanske låter bli att köpa päls medan de som påverkas av förespråkarnas kanske köper päls. En konkret följd som vi fått bevittna är hur pälsmotståndare bryter sig in på pälsfarmer för att "sätta mordmaskineriet ur funktion" och pälsfarmaren i sin tur skjuter på "terrorister som försöker förhindra en hårt arbetande person att skaffa sitt levebröd genom ett legitimt arbete".

Min avsikt med denna korta illustration är att visa hur diskurser fungerar, inte att ta ställning i debatten.

Hur gör man diskursanalys?

För att enkelt visa på vilka olika sätt man kan göra diskursanalys kan man skilja på fyra olika analytiska dimensioner i likhet med Kirsi Juhila och Arja Jokinen (1999). Analyser skiljer sig från varandra beroende på i vilken grad de

- A) är situationsbundna eller speglar en större kulturell kontext,
- B) koncentrerar sig på vilka olika innebörder (diskurser) man kan finna i sitt material eller hur dessa innebörder produceras,
- C) fokuserar på hur diskurser retoriskt byggs upp som trovärdiga eller på hur diskurser lever i samspelet mellan människor, samt
- D) är primärt kritiska eller analytiska.

Jag ska här ge några exempel på vilka skillnaderna mellan de olika dimensionerna egentligen är. Jag illustrerar olika sätt att göra diskursanalys med några exempel.

A) Situation vs. kontext: Titus Hjelm undersöker hur djävulsdyrkan behandlas i tidningsartiklar (Hjelm 2001). Hjelm nöjer sig inte med att behandla sitt material som enskilda fall av diskurser kring satanism utan behandlar även historien bakom mediernas behandling av djävulsdyrkan. Han skriver om hur massmedierna i allmänhet behandlar djävulsdyrkan, inte om hur djävulsdyrkan behandlats i något eller några enskilda fall. Hjelm fokuserar alltså på kontext.

Eero Suoninens korta analys av en intervju med en dömd våldsbrottsling (Suoninen 1993: 52-59) är ett bra exempel på en analys där man fokuserar på den enskilda situationen. Suoninen ser på endast en intervju och försöker inte anföra något utanför

denna. Intervjun behandlas som ett avskärmat fall. Suoninen fokuserar alltså på *situation*.

B) *Innebörder vs. produktionen av innebörder*: I ett debattinlägg i den österbottniska dagstidningen *Vasabladet* behandlas drogen ecstasy och farorna med den (Södergård 2001). I en analys av inlägget kan jag koncentrera mig på att identifiera olika diskurser, och på så sätt utreda det meningssystem som författaren vill förmedla med artikeln. Diskurser som går att finna är t.ex. "Ecstasy är farligt" och "Förekomsten av Ecstasy i samhället är allmän".

Om jag vill fokusera på hur diskurserna produceras, för att undersöka hur skribenten retoriskt går till väga för att argumentera för sin ståndpunkt, gör jag en noggrann analys av inlägget. Den förstnämnda diskursen kommer till uttryck bland annat i följande citat: "Jag behandlade också Ecstasy-ruset och vilka negativa förödande effekter denna har för människans psykiska välbefinnande" och "Nya undersökningar visar att antalet svårt skadade kan öka även med små doser av partydrogen Ecstasy". "Förekomsten av Ecstasy i samhället är allmän"-diskursen framkommer i följande citat: "Ecstasy-piller finns i olika format och färger. Det är bara att välja". Efter detta följer en uppräknig av namnet på 15 stycken olika ecstasyvarianter.

Enligt Juhila och Jokinen kan man sammanfatta dimensionsparet *Innebörder vs. Produktionen av innebörder* med frågorna *Vad vs. Hur*. Juhila och Jokinen poängterar även att dessa två dimensioner ofta förekommer sida vid sida. (Juhila & Jokinen 1999: 66). Då man koncentrerar sig på att visa hur man producerar diskurser måste man också identifiera diskurserna.

C) *Retorik vs. samspel*: Fokus på retorik går ut på att visa hur personer argumenterar för sin förståelse av ett fenomen. I

Södergårds artikel om ecstasy kan man se hur skribenten i inledningen använder sig av vetenskapliga termer då han säger "... Ecstasy var MDMA eller 3,4-metylendioxymetylamfetamin och att den hörde till amfetamingruppen". På detta sätt framställer han sig som en auktoritet med kunskap i ämnet. I anslutning till artikeln kan man se en teckning av en person som ligger på marken med ett spädbarn över sig. Båda ligger stilla och är möjligtvis döda. Bilden är en mycket kraftig emotionell argumentering som tillsammans med textens logiska argument målar upp en bild av drogens skadlighet.

I en analys av samspel kunde man t.ex. se på ett avsnitt av ett diskussionsprogram och undersöka hur deltagarna agerar tillsammans. Här kan man undersöka hur deltagarna bygger vidare på varandras repliker och hur dessa påverkas av andra repliker. Jeffrey Scott Mio visar hur representanter för Sovjetunionen och Litauen använder sig av varandras repliker (citerat i Hjelm 2001). Representanten för Sovjetunionen liknar relationen mellan de båda länderna vid en skilsmässa. Litauens representant tar fasta på denna liknelse vid man och kvinna och säger att det främst är fråga om att Sovjet våldtagit Litauen.

D) *Kritisk vs. analytisk fokus*: Den kritiska diskursanalysen utgår ifrån att det finns underliggande maktstrukturer och försöker visa på språkligt bruk som stöder strukturerna. Den analytiskt inriktade diskursanalysen fokuserar mera på materialet i sig självt, med öppenhet inför materialet utan några inledande antaganden om t.ex. maktstrukturer. (Juhila & Jokinen 1999: 86). I kritisk analys av Södergårds artikel kunde man t.ex. anta att det finns maktstrukturer i diskussionen kring droganvändning och försöka visa hur artikeln i fråga stöder dessa strukturer. Man kan se hur Södergård framställer ecstasyanvändning som något ensidigt negativt och destruktivt. *Droger är farliga*-diskursen

är rådande i samhället och resulterar bland annat i bestraffning av droganvändare och -försäljare samt i en lägre samhällelig status för dessa. Det är viktigt att poängtera att en kritisk hållning i detta fall inte behöver betyda att man nödvändigtvis tycker att droger är något positivt, utan enbart att det finns maktstrukturer som upprätthålls genom diskursen.

Med ett analytiskt fokus kunde man t.ex. undersöka vilka diskurser som förekommer kring droganvändning eller hur Södergård talar om droganvändning utan att utgå från underliggande maktstrukturer.

Att komma diskurserna på spåren

Bland det svåraste, och det som samtidigt utgör poängen, med diskursanalys är att hitta de väsentliga diskurserna. Hur gör man för att hitta det som är viktigt i en text, och inte fastna i oväsentligheter? Här gäller det framför allt att identifiera återkommande teman i den text man analyserar. Ju oftare ett tema återkommer desto viktigare är det för texten. Undersök också hur temat, eller diskursen, förekommer i texten, i vilken kontext återopas just den diskursen och i vilka sammanhang förekommer den med andra diskurser som kan hittas. Är diskursen huvudpoängen i texten och förekommer de andra diskurserna enbart i syfte att stöda argumentationen för diskursen?

I fallet ovan där jag diskuterade pälsförespråkare och pälsmotståndare kunde man gå till väga på följande sätt. Ditt material består av en artikel i en dagstidning från en pälsproducerande region, där en pälsfarmare som varit utsatt för en räd på sin farm intervjuas. Läs igenom texten, överskådligt först, och se vilka tankar det väcker hos dig. Vilken allmän syn på saker och ting speglas i texten och vilka huvudsakliga aktörer kan identifieras? Vid denna första ytliga läsning får du en upp-

fattning om vad man vill säga med texten. Låt oss anta att texten i sig har en fördömande hållning till råder på pälsfarmer och att även pälsfarmaren som intervjuas har denna attityd. Gå nu åter igenom texterna med fokus på hur man säger det man säger. Från pälsfarmarens sida kan du hitta uttalanden som: "De tog mitt levebröd ifrån mig", "Kan inte en hederlig medborgare få göra sitt arbete i fred" och "Minkarna hade just valpat och nu är alla ungar dömda till döden". Journalisten som skrivit texten har skrivit bland annat följande: "De kom som tjuvar om natten", "Hundratals minkar hittades döda under veckan som följde terrordådet" och "Lars vet inte hur han ska klara uppehållet innan följande säsong".

De individer som gjorde pälsråden identifieras alltså i texten som tjuvar. De "stal en hederlig arbetares levebröd" och verkade i det fördolda "som tjuvar om natten". Både farmdjuren och farmaren själv är oskyldiga offer för dem som har utfört rådena och deras illvilja. Farmaren vill bara "få göra sitt arbete i fred" och vet inte hur han ska klara uppehållet. De som utfört rådena identifieras som terrorister som aktivt arbetat för att hundratals minkar, särskilt valpar, ska dö. Diskurser som här reproduceras är "pälsmotståndaren som brottsling", "pälsfarmaren som offer" och "pälsfarmaren som hederlig samhällsmedlem". Alla tre diskurser stöder och bygger upp varandra. "Pälsmotståndaren som brottsling"-diskursen bekräftar "Pälsfarmaren som offer"-diskursen, som i sin tur etablerar "Pälsfarmaren som hederlig samhällsmedlem"-diskursen. På samma sätt rättfärdigar "Pälsfarmaren som hederlig samhällsmedlem"-diskursen identifikationen av pälsmotståndaren som brottsling, vilket i sin tur gör pälsfarmaren till ett offer.

Fallstudie

För att förtydliga analysprocessen vill jag i det här kapitlet visa ett exempel på hur man gör när man använder diskursanalys. TV-program går utmärkt väl att analysera med hjälp av diskursanalys. Jag har analyserat ett segment ur ett program som handlade om manlig prostitution på Jamaica.

Det första man borde göra när man analyserar ett TV-program är att transkribera materialet, det vill säga man skriver ner dialogen i programmet så noggrant som möjligt. Nästa steg är att läsa igenom transkriberingen noga och söka efter textsnittar som verkar uttrycka enhetliga meningssystem, sätt att tolka världen på – diskurser. I segmentet om manliga prostituerade fann jag särskilt ett sätt att tolka temat som fångade mitt intresse. I programmet talade man ständigt om de kvinnliga turisterna som offer för de manliga prostituerade. Jag fann detta väldigt intressant eftersom jag uppfattat att diskussioner om prostitution oftast beskriver den prostituerade som offer. Det som var annorlunda i denna situation var att det var manliga prostituerade och kvinnliga kunder. Jag har valt att kalla de centrala diskurserna i programmet för "Kvinnan som offer" och "Mannen som exploatör". Båda diskurserna är djupt sammanvävda och förekommer egentligen inte åtskiljda i programmet.

Såväl dialogen som bildmaterialet spelar på diskurserna. I dialogen intervjuas en del av de prostituerade, som inte visar något som helst missnöje med sitt yrkesval, samt intervjuer med motståndare till prostitutionen som anser att de manliga prostituerade endast utnyttjar de kvinnliga turisterna som inte vet vad de ger sig in i. De prostituerades brist på missnöje med sitt yrke och skenbara arrogans kombineras skickligt med motståndarnas tolkning av dem som kvinnoutnyttjare. Bildmaterialet visar de prostituerade gå omkring på de Jamaicanska strän-

derna ytterst lättklädda, till synes på jakt efter kunder (eller offer att utnyttja) medan de prostituerade offer knappt visas alls, och när de visas är de endast passiva och ligger på stranden och solbadar. Bildmaterialet stöder de två huvuddiskurserna starkt.

Det som diskurserna gör är att understöda uppfattningen att kvinnan är ett passivt sexuellt objekt, utan någon egen aktiv sexualitet över huvud taget. Mannen däremot är den aktiva parten i förhållandet och det är hans sexualitet som dikterar alla regler. Genom att säga att kvinnan är offret i dramat berövar man henne sin sexualitet. Kvinnan är offret eftersom hon inte kan tänkas vilja ha sex med de jamaicanska prostituerade med sex som enda anledning. När kvinnan då har sex med den prostituerade och dessutom betalar för det är det för att hon luras att tro att det handlar om något annat, som t.ex. kärlek. Mannen ses som en fysisk-sexuell varelse och kvinnan som en emotionell-kysk varelse. Diskurser som skenbart verkar försvara kvinnan har alltså hjälpt till att hålla henne under dominans.

Diskursanalys

Diskursanalys är en analysmetod med vilken man kan belysa också ett begränsat material utförligt. De praktiska tillämpningarna är otaliga. Man kan undersöka hur maktstrukturer upprätthålls, vilket passar för exempelvis en feministisk undersökning. Man kan undersöka hur människor skapar mening i sin tillvaro, i samlevnad med andra, vilket kan vara användbart t.ex. i en religionsvetenskaplig undersökning. Man kan undersöka hur politiker argumenterar för sin sak då riksdagsvalet börjar närma sig, vilket kan vara användbart i en statsvetenskaplig undersökning.

Den här artikeln är en mycket kort och relativt ytlig introduktion till diskursanalys, men det är många som har skrivit

om denna metod och teori. Louise Phillips och Marianne Winther Jørgensens bok *Diskursanalys som teori och metod* är ett bra första verk att läsa om diskursanalys. För större insikt kan du läsa verk av Arja Jokinen, Kirsi Juhila och Eero Suoninen, Jonathan Potter och Margaret Wetherell. Tillsammans har Potter och Wetherell skrivit *Discourse and Social Psychology* och *Mapping the Language of Racism*. Jag vill också rekommendera att du läser olika verk av Norman Fairclough. I Suoninens (et al.) böcker finns dessutom bra, omfattande och lättillgängliga listor över litteratur som de rekommenderar. Michel Foucaults verk är något av ett måste för den som intresserar sig djupare för diskursanalys. Han har bland annat skrivit om det moderna fängelsets födelse (*Övervakning och straff*), om synen på mentalsjukdom genom historien (*Vansinnets historia*) och om synen på sexualitet i väst (*Sexualitetens historia*, främst del 1).

Litteratur om diskursanalys

- The discourse reader* (1999). Red. Adam Jaworski & Nikolas Coupland. London.
- Discourse theory and practice. A reader* (2001). Eds Simeon J. Yates, Margaret Wetherell & Stephanie Taylor. London.
- Fairclough, Norman (1992): *Discourse and social change*. Oxford.
- Fairclough, Norman (1995): *Media discourse*. London.
- Fairclough, Norman & Lilie Chouliaraki (1999): *Discourse in late modernity. Rethinking critical discourse analysis*. Edinburgh.
- Johnstone, Barbara (2002): *Discourse analysis*. Oxford.
- Jokinen, Arja (1999): Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioonin. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Toim. Suoninen, Eero, Arja Jokinen & Kirsi Juhila. Tampere, 37-53.
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Phillips (2000): *Diskursanalys som teori och metod*. Lund.

- Juhila, Kirsi & Arja Jokinen (1999): Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Toim. Suoninen, Eero, Arja Jokinen & Kirsi Juhila. Tampere, 54-97.
- Potter, Jonathan & Derek Edwards (1992): *Discursive psychology*. London.
- Rosengren, Mats (1993): Översättarens noter. *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 December 1970*. Foucault, Michel. Stockholm, 57-59.
- Shotter, John (1993): *Conversational realities. Constructing life through language*. London.
- Suoninen, Eero (1993): Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Toim. Suoninen, Eero, Arja Jokinen & Kirsi Juhila. Tampere, 48-74.
- Suoninen, Eero (1999): Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Toim. Suoninen, Eero, Arja Jokinen & Kirsi Juhila. Tampere, 17-36.
- Suoninen, Eero, Arja Jokinen & Kirsi Juhila (1993): *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere.
- Suoninen, Eero, Arja Jokinen & Kirsi Juhila (1999): *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere.
- Wetherell, Margaret & Jonathan Potter (1989): *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. London.

Litteratur där diskursanalys används

- Foucault, Michel (1987): *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*. Lund.
- Foucault, Michel (1992): *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund.
- Foucault, Michel (2002): *Sexualitetens historia: 1. Viljan att veta*. Göteborg.
- Foucault, Michel (2002): *Sexualitetens historia: 2. Njutningarnas bruk*. Göteborg.
- Foucault, Michel (2002): *Sexualitetens historia: 3. Omsorgen om sig*. Göteborg.
- Foucault, Michel (2002): *The Archaeology of Knowledge*. London.
- Hjelm, Titus (2001): Koukussa saatananpalvontaan. *Retorinen tutkimus uskontotieteessä*. Toim. Tuula Sakaranaho. Helsinki.
- Potter, Jonathan (1996): *Representing reality. Discourse, rhetoric and social construction*. London.
- Wetherell, Margaret & Jonathan Potter (1992): *Mapping the language of racism: Discourse and the legitimation of exploitation*. New York.

Övriga referenser

- Bra Böckers lexikon [BBL] (1984): *Bra Böckers lexikon*. Band 6. Höganäs.
- Burr, Vivien (1995): *An introduction to social constructionism*. London.
- Gergen, Kenneth J. (1999): *An invitation to social construction*. London.
- Gergen, Kenneth J. (2001): *Social construction in context*. London.
- Hurme, Helena & Sirkka Hirsijärvi (2000): *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki.
- Södergård, Helmer (2001): Ecstasy - en farlig festdrog. *Vasabladet* 19.6.2001.
- Websters New Encyclopedic Dictionary [WNED] (1994): *Websters new encyclopedic dictionary*. New York.
- Östergren, Olof (1981): *Nusvensk ordbok*. Band 1. Stockholm.